

Aleš Vošahlik

Podstawowe tendencje rewaloryzacji miast-rezerwatów w Czeskiej Republice Socjalistycznej

---

Ochrona Zabytków 29/3 (114), 157-164

1976

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PODSTAWOWE TENDENCJE REWALORYZACJI MIAST-REZERWATÓW W CZESKIEJ REPUBLICE SOCJALISTYCZNEJ

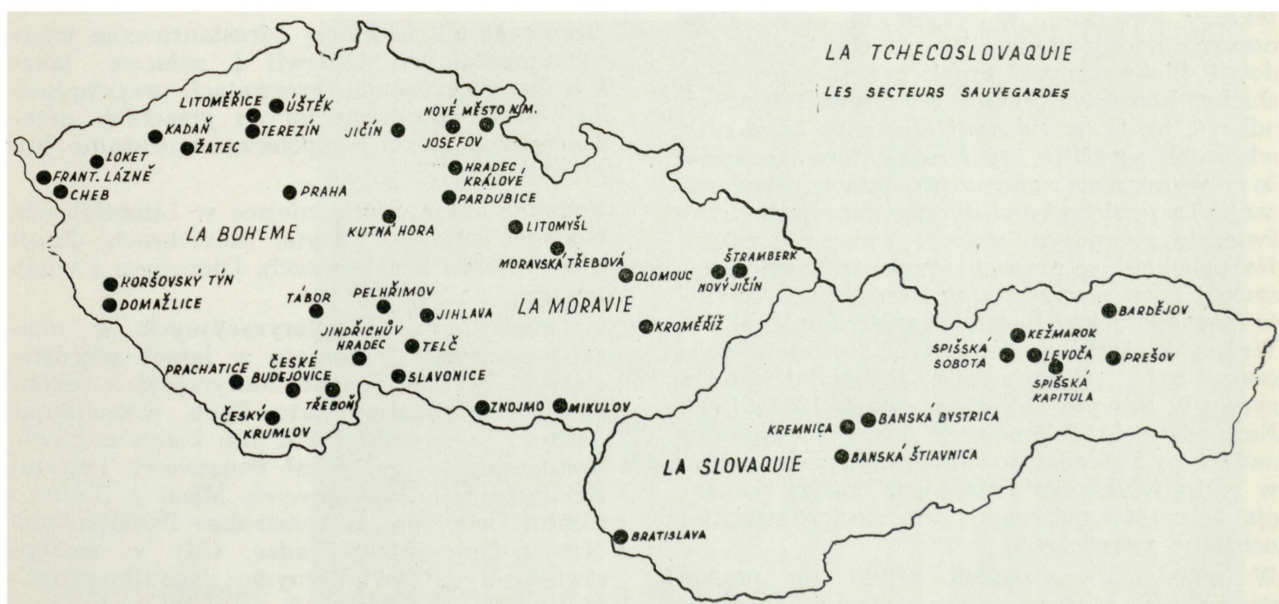
Czechosłowacja w dziedzinie ochrony zabytków czerpie wzory z tych krajów europejskich, w których podstawowy zasób obiektów zabytkowych został naruszony przez ostatnią wojnę światową, a więc przede wszystkim ze Związku Radzieckiego, Polski, Niemieckiej Republiki Demokratycznej czy północnej Francji.

W okresie powojennym (1945—1950) główne zainteresowanie ochrony zabytków skupiło się wokół spraw organizacyjnych i majątkowo-administracyjnych, na odbudowie obiektów o dużym znaczeniu, uszkodzonych w czasie wojny, jak to było na przykład w Pradze, Brnie lub Opawie, Usti nad Łabą i innych miastach.

Po roku 1948 powstała — stale narastająca — potrzeba rewaloryzacji najbardziej znamienitych zespołów rezydencjonalnych jako całości, tam gdzie ocalało historyczne otoczenie obiektu.

Chodziło przede wszystkim o historyczne centra zespołów miejskich. Dlatego w 1950 r. 30 miast w Czechach i na Morawach oraz 10 miast Słowacji, a właściwie ich historyczne śródmieścia rząd ogłosił miastami-rezerwatami. Celem uchwały rządowej było powstrzymanie rozpadu substancji budowlanej historycznych zespołów najbardziej wartościowych miast i ich sukcesywna rewaloryzacja.

Za pierwszy etap systematycznej i kompleksowej ochrony zespołów urbanistycznych należy uznać okres 1950—1958 (czyli do momentu uchwalenia ustawy o zabytkach kultury). Prace rewaloryzacyjne w miastach-rezerwach były poprzedzane dokładnymi badaniami pojedynczych budowli w celu potwierdzenia ich wartości i określenia stanu technicznego. Studiowano etapy rozwojowe zabudowy miejskiej, jej przemiany stylowe, funkcjonalne różnicowanie budowli historycz-

1. Rozmieszczenie miast-rezerwatów w Czechosłowacji
1. Distribution of town-reservations in Czechoslovakia

2. Widok zamku praskiego, dominanty i centrum rezerwatu w Pradze

2. View of the Prague Castle, the dominant and the Centre of the reservation in Prague

nych i rozplanowanie poszczególnych typów budowli.

Z punktu widzenia historii sztuki niezwykle ważne było stwierdzenie, że podstawowa substancja zabudowy miejskiej, szczególnie architektury świeckiej, w większości miast sięga czasów średniowiecza. W trakcie badań budowli historycznych architekci i pracownicy służby konserwatorskiej dokonywali licznych odkryć, m. in. znajdowali elementy kamienne, odsłaniali sgraffita czy freski, które następnie były wykorzystywane w projektach rewaloryzacji. Ta poniekąd analityczna koncepcja przysięcała pierwszym pracom konserwatorskim. Na przykład w pracach przy barokowych fasadach domów w rynku w Pardubicach odkryto późnogotyckie i renesansowe detale okien. Ważną i ciągle dyskutowaną realizacją tego czasu była rekonstrukcja północnej pierzei rynku w Nowym Mieście w latach 1953—1956. Na podstawie dokonanych odkryć i hipotezy naukowej zrekonstruowano całą stronę rynku w stylu wczesnego renesansu. Dzisiaj realizacja ta należy już do historii czechosłowackiej ochrony zabytków.

W miastach-rezerwatach zajęto się przede wszystkim konserwacją zewnętrznego wyglądu domów. Stopniowo doszło zatem do ujednoczenia wyglądu ulic i placów ośrodków histo-

rycznych, tak stało się np. w miastach: Telč, Jindřichův, Hradec, Slavonice, České Budějovice, Český Krumlov, Prachatice i Litoměřice, gdzie odrestaurowano sgraffitową dekorację fasad domów.

Oprócz Pragi, w której odrestaurowano wiele monumentalnych budowli i pałaców, także i w innych miastach-rezerwatach przystąpiono do rewaloryzacji niektórych gmachów przeznaczonych na cele społeczno-kulturalne lub mieszkalne.

Podobne akcje miały miejsce w Litoměřicach, Kadani, Jičynie, Jihlavie, Slavonicach, Znojmie, Českich Budějovicach, Olomoucu i wielu innych.

Najwięcej prac rewaloryzacyjnych w miastach-rezerwatach podjęto w latach pięćdziesiątych. W 1958 r. rząd zdecydował o rekonstrukcji miasta-rezerwatu Cheb, przewidując nakłady w wysokości 216 mln koron czeskich. Dokumentację opracował Państwowy Instytut Rekonstrukcji Zabytkowych Miast i Budowli (Státní Ústav pro Rekonstrukce Památkových Měst a Objektů) w Pradze. Gdy w następstwie poczynań technicznych i organizacyjnych nie udało się utrzymać wszystkich budowli zabytkowych, historyczne centrum zostało zachowane w swojej strukturze urbanistycznej

i rekonstruowane było stopniowo; całość prac zakończono w połowie lat sześćdziesiątych. Powstały sprzyjające warunki dla nowego życia obywateli w środowisku historycznym. Pomimo niektórych niedociągnięć wykonawczych, rekonstrukcję Chebu można zaliczyć do najlepszych czeskich i europejskich przykładów rewaloryzacji miasta zabytkowego po drugiej wojnie światowej.

W tym pierwszym etapie organizacja i finansowanie rekonstrukcji zabytków prowadzone były przeważnie centralnie. Dla każdego wybranego miasta sporządzano tzw. księgę rezerwatu, która zawierała historię ważniejszych budowli, z zaznaczeniem należnych im z tego tytułu praw. Działy w tym czasie dość liczne firmy, znające klasyczne techniki budowlane, a jednocześnie uwzględniające postęp technologiczny. Na tej bazie wyrastała kadra wysoko kwalifikowanych konserwatorów.

Zaczął się też rozwijać planowanie przestrzenne. W Czechosłowacji od początku zmierzano do kompleksowego ujęcia problemu zabytkowych centrów, jednak w pierwszym okresie pominięto niektóre aspekty socjologiczne, urbanistyczne, techniczne i ekonomiczne. Studia przestrzenne skoncentrowały się wówczas przede wszystkim na architektoniczno-urbanistycznej organizacji przestrzeni, kompozycji formalnej i sanacji wnętrza budynku. Przeważał zatem aspekt architektoniczno-plastyczny nad funkcjonalnymi potrzebami miast. Dokładny plan przestrzenny historycznego centrum nie miał z reguły szerszego powiązania z rozwojem całego miasta. Uchwała rządowa z 1950 r. o miastach-rezerwach dała podstawę do szeroko zakrojonego programu rewaloryzacji zabytkowych miast, który do dzisiaj zajmuje ważne miejsce w europejskiej ochronie zabytków.

Ustawa o zabytkach kultury wydana w 1958 r. uwarunkowała drugi etap, który obejmuje rewaloryzację miast-rezerwatów realizowane do 1965 r.

Zdefiniowane w paragrafie 4 ustawy pojęcie miasta-rezerwatu umożliwiło ochronę zbiorowiska osiedleńczego (miejskiego, wiejskiego itp.) jako całości. Uznać miasto za rezerwat mógł minister kultury, a zespoły urbanistyczne w Pradze — rząd.

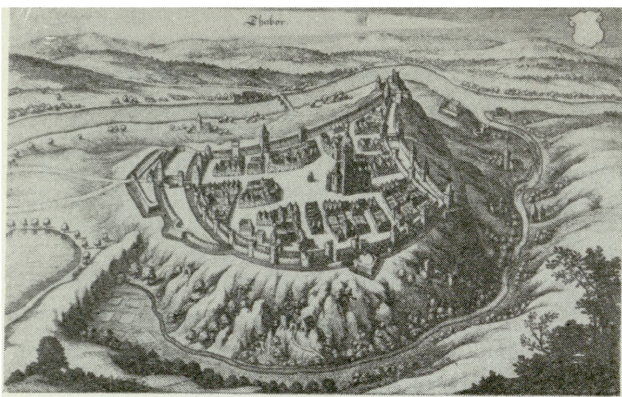
W tym czasie zintensyfikowano studia nad wybranymi miastami zabytkowymi w celu ich nowego, prawnego zaklasyfikowania jako rezerwatów. Fachowe podstawy przygotował Państwowy Instytut Ochrony Zabytków w Pradze (Státní Ústav Památkové Péče -SÚPPOP). Częścią składową rozporządzenia ministra kultury o uznaniu miasta za rezerwat był tzw. plan rezerwatu w skali 1:1000, na którym zabytki podlegające ochronie oznaczono w dwóch kategoriach: według wartości artystycznych i budowlanych. Granica rezerwatu przebiegała z reguły blisko pozostałości murów miejskich i obejmowała właściwe historyczne centrum miasta „w murach”. W części tekstowej rozporządzenia omówiona została ochrona głównych elementów urbanistycznego planu i panoramy miasta, a w załączniku umieszczono wykaz zabytków uwzględnionych na planie oraz zwięzły opis historycznego rozwoju miasta. Prace te poprzedzone były studium teoretycznym wykonanym przez dra Wacława Mencla.

Po wydaniu w 1958 r. ustawy o planowaniu przestrzennym dla każdego miasta-rezerwatu opracowano koncepcyjny plan przestrzenny w skali 1:5000, stanowiący prognozę rozwojową

3. Praga, rynek staromiej-
ski

3. Prague, the Old Town
market place

4. Tábor, veduta miejska (Merian 1650)

4. Tábor, the townscape (Merian 1650)

5. Tábor, plan analityczny rezerwatu (opracowanie SÚPPOP)

5. Tábor, analytic plan of the reserve

całego miasta, oraz szczegółowy plan przestrzenny w skali 1 : 1000, dotyczący historycznego centrum. Plany szczegółowe dla wszystkich rezerwatów opracował Państwowy Instytut Rekonstrukcji Zabytkowych Miast i Budowli (Státní Ústav pro Rekonstrukce Památkových Měst a Objektů — SÚRPMO). Plany te opierały się na wnikliwych badaniach kierunkowych, obejmujących analizę historyczno-artystyczną i architektoniczną, badania stanu technicznego budynków, sieci inżynierskiej, analizę wykorzystania obiektu, rozważania demograficzne. Metodologię badań, dotyczących różnych zakresów opracowań od planu 1 : 1000 aż po studia budynków w skali 1 : 200, opracowały pracownie SÚRPMO pod kierownictwem naukowym dra Dobrosława Libála.

Ten drugi okres ochrony i rewaloryzacji miast rezerwatów charakteryzował się intensywnym przygotowaniem do podjęcia nowych zadań instytucji zajmujących się ochroną zabytków. Była już bowiem zwaloryzowana substancja budowlana miast-rezerwatów, były opracowane podstawowe założenia urbani-

styczne, a każdy obiekt w rezerwacie miał swój szczegółowy plan.

Zgodnie z ustawą o zabytkach kultury z 1958 r. powinność konserwacji obiektów zabytkowych została nałożona na użytkowników lub właścicieli. Fundusze budowlane związane są przeważnie z sektorem gospodarki socjalistycznej, który — przynajmniej w założeniu — podlega centralnym lub miejskim instancjom (w miastach jest to głównie fundusz przydzielony na sprawy socjalne), stąd gwarancja, że fundusz przeznaczony na rewaloryzację zabytków zostanie rozplanowany stosownie do wartości i stanu technicznego obiektów. Osoby prywatne, według ustawy, mogły otrzymać dodatek na naprawę swoich nieruchomości, będących zabytkami.

Ostateczna wersja sześcioletniego planu przestrzennego zawierała podział na etapy, według którego postępować miała rewaloryzacja miasta zabytkowego; podstawę podziału stanowiła hierarchia ważności obiektów w nawiązaniu do realiów planu gospodarczego. Jednakże okazało się, że wyobrażenia ludzi zajmujących się ochroną zabytków pozbawione podstaw ekonomicznych, odbiegały od praw rozwoju społecznego. Ciężar gatunkowy tych inwestycji i przedsięwzięcia budowlane często omijały centra historyczne, które dalej podupadały. Problemy bytowe przerastały bowiem zasób środków finansowych przeznaczonych na rewaloryzację zespołów zabytkowych. Ponadto wraz z przechodzeniem — ze względu na postępujący proces przemysłowienia budownictwa — przedsiębiorstw na nowy rodzaj prac budowlanych ubywało wyspecjalizowanych grup, które byłyby zdolne do wykonania remontów budynków. Występowało też zjawisko niedostatku mocy przerobowych, które i obecnie stanowi trudny problem. W związku z tym powstało w tym czasie w każdym obwodzie co najmniej jedno wyspecjalizowane przedsiębiorstwo lub grupa dla konserwacji i remontu zabytków, ale bez jednolitego centralnego zarządzania. Utworzono ponadto specjalistyczne pracownie — Obwodowe Ośrodki Państwowej Ochrony Zabytków, które nadzorują prace w zakresie ochrony i remontów budowli w rezerwachach.

Trzeci etap rewaloryzacji miast-rezerwatów obejmuje okres od 1965 r. po dzień dzisiejszy.

Decydującym czynnikiem dla ocalenia historycznego centrum miasta jest jego prawidłowe funkcjonowanie, najczęściej jako położonego centralnie terenu miasta, w którym powinny być ześrodkowane potrzeby społeczne. W związku z tym przy planowaniu prac rewaloryzacyjnych należy wziąć pod uwagę rozwój całego miasta i ześrodkować w rezerwacie przedsięwzięcia inwestycyjne i budowlane. Wbrew poprzednim twierdzeniom o nietykalności przestrzeni rezerwatu powstała zasada zróżnicowania jego obszaru z punktu widzenia potrzeb ochrony i rewaloryzacji. Dalsze bada-

6. Tábor, plac Žižki w historycznym centrum miasta

6. Tábor, Žižka Square in historical centre of the town

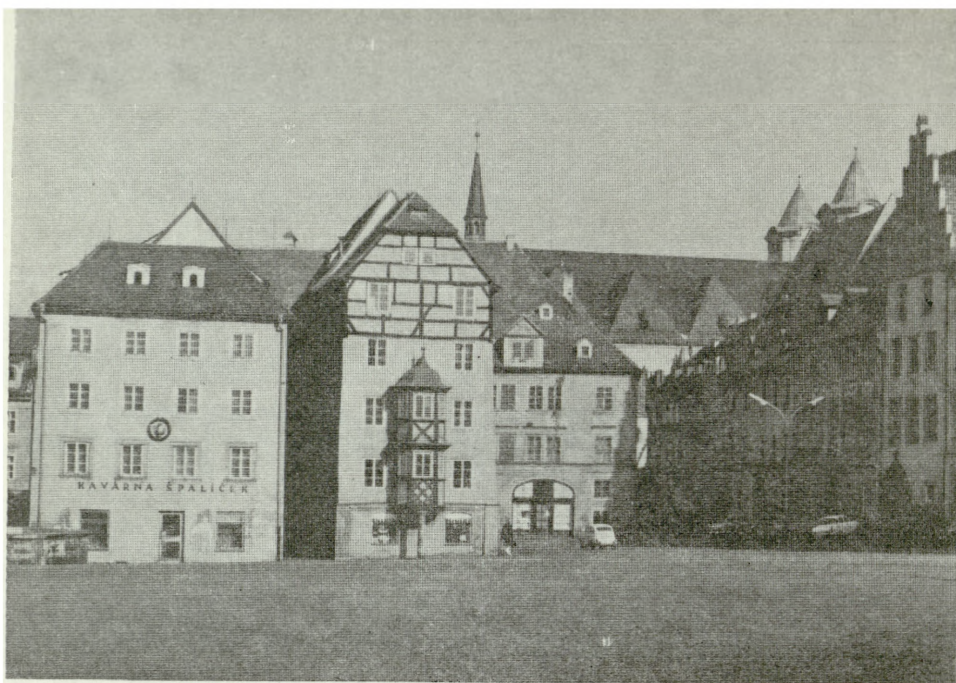
nia miast, prowadzone w wyspecjalizowanym zespole SÚPPOP (historyk, historyk sztuki, architekt), wykazały, że ocena starych centrów według obowiązujących kryteriów była niewystarczająca, ponieważ centra historyczne traktowano nie jako całość, lecz oceniano

oddzielnie każdą budowlę, obiekt po obiekcie, a ocena zbiorcza była sumą ocen jednostkowych. Nowy sposób oceny rezerwatów dokonywanej na planach 1:1000, opracowany teoretycznie przede wszystkim przez inż. Pawła Korčáka, opiera się na dwu podstawowych

7. Nove Město, pierzeja północna rynku restaurowana w latach 1953—1956

7. Nove Město, the north row of houses of the market place, restored during the period 1953—1956

8. Cheb, rynek staromiejski z zespołem zabytkowym tzw. Špaličku

8. Cheb, the Old Town market place with historical architectural complex called Špaličku

kryteriach: na kryterium urbanistycznym (powiązania programowej i przestrzennej budowy miasta, jego „pozytywne” dominanty i zakłócenia) oraz na kryterium indywidualnej oceny budowli (przyjęcie czterostopniowej skali klasyfikacyjnej — zabytki bardzo cenne, zabytki cenne, obiekty o znaczeniu zabytkowym i inne budowle). Okazało się, że zabudowa większości rezerwatów nie jest przy przyjęciu tych kryteriów jednolita i należy ją jednak różnicować według znaczenia zabytkowego.

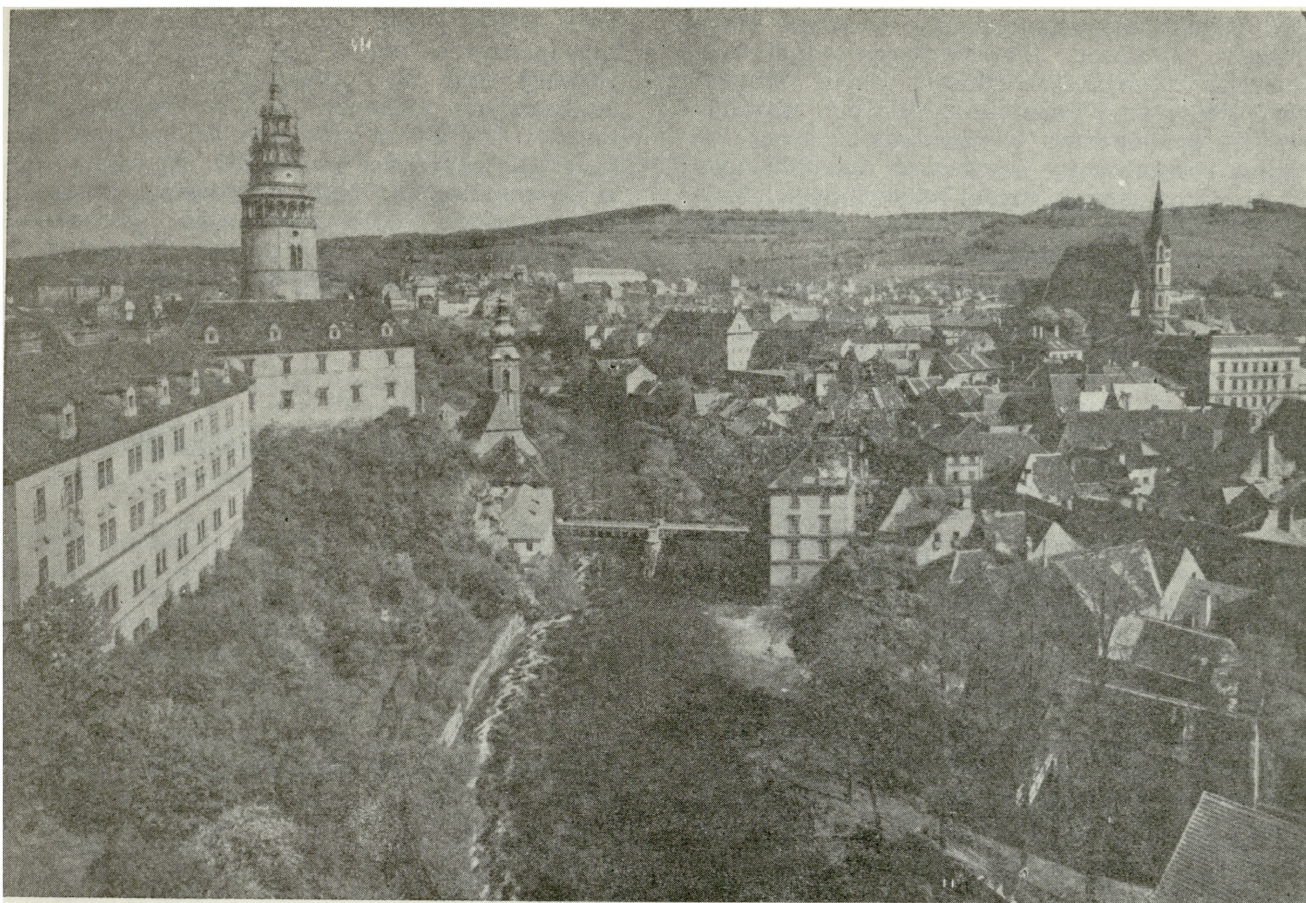
W opracowanych po roku 1965 projektach rezerwatów uwzględniono więc również kom-

pleksowość zespołu zabytkowego, tak że granica obejmowała często i zabudowę poza miejskim obwodem (Olomouc, Jihlava) lub rozległe tereny parkowe (Kroměřc, Františkovy Lázně). Szczególnym przypadkiem było np. ogłoszenie w 1971 r. rezerwatem zabytków zabudowy (w przeważającej części dziewiętnastowiecznej) Nowego Miasta w Pradze. W tym czasie bowiem ochroną konserwatorską objęto również zabudowę secesyjną i modernistyczną architekturę dwudziestolecia międzywojennego. Według rozlicznych koncepcji tereny rezerwatów można było ponadto dzielić na architektoniczne zespoły bądź strefy ze wskazaniem dyspozycji postępowania przy rewaloryzacji.

9. Telč, rynek

9. Telč, the market place

10. Czeski Krumlov, widok zamku i zabytkowego śródmieścia
 10. Czeski Krumlov, view of the Castle and the historical Centre

Niektóre wnioski teoretyczne dotyczące miast-rezerwatów były prezentowane w 1966 r. na międzynarodowym sympozjum ICOMOS-u, poświęconym konserwacji miast zabytkowych w Czechosłowacji.

Rewaloryzacja historycznych ośrodków nie zależy jedynie od wyspecjalizowanych instytucji ochrony zabytków i resortu kultury, ale jest uwarunkowana przede wszystkim gospodarczym rozwojem poszczególnych miast i okęgów. Dlatego też musi ona wejść do programów gospodarczych organów władzy wykonawczej tych miast i dalej — do narodowego planu gospodarczego. Dobrym przykładem jest tu rekonstrukcja śródmieścia miasta Tábor, ogłoszonego narodowym pomnikiem kultury. W celu kompleksowego przygotowania specjalistycznego rewaloryzacji tego miasta Miejska Rada Narodowa powołała w 1969 r. specjalną grupę inżynierów, tzw. Táborprojekt. Táborprojekt zabezpieczył planową rewaloryzację zabytkowego miasta.

Efektom kampanii o ochronę zabytków, prowadzonej z równoczesną troską o rozwój teorii, jest fakt, że obiekty zabytkowe stopniowo przechodzą niejako metamorfozę — od świadka przeszłości do aktywnego uczestnika życia w socjalistycznym społeczeństwie, współdziałającego przy tworzeniu kulturowego środowi-

11. Slavonice, dom nr rej. 25, sień na parterze
 11. Slavonice, tenement house No 25, with the entrance-hall visible on the ground floor

ska. Taką interpretację podaje w swych artykułach dyrektor Państwowego Instytutu Ochrony Zabytków (Státní Ústav Památkové Péče) dr Włodzimierz Novotný. Rewaloryzacja dokonywana w rezerwach spaja socjalną rehabilitację środowiska mieszkalnego i techniczną sanację dzieła budowlanego z kulturą i integruje je z życiową przestrzenią współczesnego społeczeństwa.

Innym, znacznym osiągnięciem w kompleksowej rewaloryzacji zabytkowych centrów jest, podjęta zgodnie z uchwałą rządu z 1967 r., rewaloryzacja śródmieścia Krumlova. Nie uniknięto tu jednak jeszcze pewnych błędów — wymagania w terenie znacznie przewyższają przygotowania projektowe, szwankuje także współpraca między kooperującymi wykonawcami. Ten ostatni temat jest przedmiotem nieustannych dyskusji między pracownikami organów ochrony zabytków, projektantami a radą narodową — inwestorem i wykonawczym organem władzy państwowej.

Określenie prawidłowej funkcji historycznego centrum rozwoju całego nowego organizmu miejskiego (przy zachowaniu reżimu nakładanego przez rezerwat) uzyskuje się obecnie przez zastosowanie systemu zróżnicowania obiektów i ich grup podczas przygotowania planu rewaloryzacji. Od 1970 r. Ministerstwo Kultury dysponuje centralnym funduszem, wynoszącym około 100 mln koron rocznie, który jest rozdzielany między rady narodowe miast zabytkowych z przeznaczeniem na remonty zabytków. W ten sposób zabezpieczono wpływ urzędów konserwatorskich na działania rewaloryzacyjne.

Uchwała rządowa z 1973 r. o koncepcji dalszego rozwoju ochrony zabytków wprowadziła system planowania prac konserwatorskich przez Okręgowy Ośrodek Ochrony Zabytków (Krajské Středisko Státní Památkové Péče) wspólnie z Państwowym Instytutem Ochrony Zabytków i Ochrony Przyrody (Státní Ústav Památkové Péče a Ochrany Přírody). Na mocy tej uchwały przygotowano odpowiednie projekty dla 35 miast-rezerwatów na lata

1976—1980. Istota tego programu polega na zabezpieczeniu należytych przygotowań projektowych oraz na umiejętnym wprowadzeniu obiektów do rocznych planów gospodarczych miasta. Jak się to sprawdzi w praktyce, pokaże już najbliższa przyszłość. Rewaloryzacja miast-rezerwatów jest oczywiście procesem długotrwałym, uwarunkowanym prawidłową realizacją polityki kulturalnej i społeczno-ekonomicznymi możliwościami państwa.

inż. arch. Aleš Vošahlík

Miasta - rezerваты
w Czeskiej Republice Socjalistycznej

	Powierzchnia w hektarach	Liczba zabytków
České Budějovice	38,25	229
Česky Krumlov	34,75	222
Domažlice	17,00	77
Františkovy Lázně	95,00	96
Horšovský Týn	16,75	57
Hradec Králové	26,00	170
Cheb	40,00	172
Jičín	12,50	63
Jindřichuv Hradec	19,75	122
Jihlava	40,00	215
Josefov	114,70	94
Kadaň	30,25	87
Kroměříž	95,00	125
Kutná Hora	60,00	157
Litoměřice	46,50	121
Litomyšl	26,00	149
Loket	16,50	88
Mikulov	15,50	120
Moravská Třebová	19,20	90
Nové Město nad Metují	11,00	50
Nový Jičín	13,00	55
Olomouc	85,00	252
Pardubice	26,00	96
Pelhřimov	8,00	42
Praga	881,00	1431
Prachatice	10,25	121
Slavonice	13,75	37
Štramberk	27,25	95
Tábor	28,00	151
Telč	35,50	86
Terezín	262,00	95
Třeboň	27,00	86
Ústěk	7,00	35
Znojmo	52,00	244
Zátec	18,50	135

MAIN TENDENCIES OF REVALORIZATION OF TOWN-RESERVATION IN THE
SOCIALIST REPUBLIC OF CZECHS

In 1950 historical centres of 40 towns in Czechoslovakia came under protection. At the first stage of restoration works (1950—1958) close investigations of separate buildings in town-reservations were carried out, which allowed to state that the majority of buildings dated from the Middle Ages. Besides, almost immediately they proceeded to restoration works aimed at unification of streets and squares and creation of proper living conditions for the people living in ancient dwelling-houses. Entering upon restoration of the town-reservation of Cheb is considered to be the greatest achievement of this period. The second stage of restoration works (1958—1965) was started by enacting of the Law concerning cultural property. The Law made it possible, among others, to introduce legal changes in acknowledgment of a town as a reservation and to

work out development plans for town-reservations in connection with development plans of the whole towns. At the third stage, not finished yet, the functional value of a historical centre has become decisive as to whether it should be secured or not. While designing town-reservations today the town-planning principles must be taken into account and town-reservations must be divided according to their historical value. What is more, this must be subjected to economic development of the town. Since 1975 historical monuments protection is included in one year's plans for economic development of towns. There has been prepared a plan for reconstruction of historical objects existing at the area of 35 town-reservations. Their list with the area and the number of historical objects given is annexed at the end.